

УДК 811.111:811.161.2]255.4:821.111-31Мое7Тea
DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.30.43>

ОСОБЛИВОСТІ МНОЖИННОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ПЕРЕКЛАДІВ РОМАНУ В.С. МОЕМА «ТЕАТР»

SPECIFICS OF PLURAL UKRAINIAN TRANSLATIONS OF W.S. MAUGHAM'S NOVEL "THEATRE"

Фролова І.Є.,

orcid.org/0000-0002-9260-229X

доктор філологічних наук, доцент,

*професор кафедри загального та прикладного мовознавства
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*

Котляров Д.М.,

orcid.org/0000-0003-0386-9046

*старший викладач кафедри перекладознавства імені Миколи Лукаша
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*

Хуторна А.О.,

orcid.org/0009-0005-3431-8281

*магістр кафедри загального та прикладного мовознавства
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*

У статті увагу зосереджено на проявах та причинах відмінностей у двох українських перекладах роману В.С. Моєма «Театр». Ґрунтуючись на засадах культурного перекладознавства, дослідження постулює ідею про те, що ці відмінності закорінені на орієнтації перекладача до творчості, результатом якої є використання буквального чи вільного перекладу, а також на стратегічній орієнтації щодо тяжіння до одомашнення чи очуження. Вибір перекладача здійснюється в певному ідеологічному контексті, зміни в цьому контексті, що відбуваються з часом, демонструють наявність чи відсутність цензури. У статті досліджено українські переклади роману В.С. Моєма «Театр» різних часових періодів: переклад М. Пінчевського, виконаний у радянські часи (1967), та переклад В. Цибульської (2020), що вийшов друком у наш час. Аналізу піддано фрагменти цих множинних перекладів, що містять відмінності у відтворенні лексичних одиниць. Способи перекладу/перекладацькі трансформації, використані у відтворенні цих лексичних одиниць, вивчено в термінах їхньої співвіднесеності з буквальним/вільним, одомашнювальним/очужувальним перекладом. Результати аналізу засвідчили, що обидва перекладача віддають перевагу вільному, а не буквальному перекладу, але питома вага вільного перекладу є набагато більшою у варіанті М. Пінчевського, ніж у варіанті В. Цибульської. Щодо імплементації перекладацьких стратегій, у множинних перекладах зареєстровано і одомашнення, і очуження, однак у перекладі М. Пінчевського переважає одомашнення, тоді як у перекладі В. Цибульської очуження є більш продуктивним. Широке використання вільного перекладу засвідчує значний творчий потенціал відомого українського перекладача М. Пінчевського, тоді як його схильність до застосування стратегії одомашнення можна пояснити ідеологічним тиском, оскільки, як відомо, цій стратегії віддається перевага в тоталітарних режимах.

Ключові слова: буквальний/вільний переклад, ідеологія, множинні переклади, перекладацька творчість, стратегії одомашнення/очуження, цензура.

The article focuses on the manifestations and causes of differences in two Ukrainian translations of W.S. Maugham's novel "Theatre". Underpinned by the cultural translation approach, the study hypothesizes that such differences can be rooted into translators orientation towards creativity, resulting in literal or free translation, as well as in strategic orientation towards domestication or foreignization. Translators choice is made in a certain ideological context; the changes of such context with time can reveal the presence or absence of censorship. This article presents the study of the Ukrainian translations of W.S. Maugham's novel "Theatre" of different time periods: the translation by M. Pinchevsky of the Soviet period (1967) and that by V. Tsybulska published in our time (2020). Fragments of these plural translations demonstrating differences in rendering lexical units have been subjected to analysis. The methods of translation/translation transformations used in rendering these lexical units have been studied in terms of their correlations with literal/free, domesticating/foreignizing translation. The results of this analysis show that both translators prefer free to literal translation, but the quantitative value of free translation is much greater in M. Pinchevsky's variant than in V. Tsybulska's one. As for the implementation of translation strategies, both domestication and foreignization have been registered in plural translations, however in M. Pinchevsky's translation the domestication strategy prevails, while in V. Tsybulska's translation the foreignization strategy is more productive. The wide use of free translation reveals the rich creative potential of the famous Ukrainian translator M. Pinchevsky, while his inclination to employ domestication strategy can be explained by ideological pressure, as this strategy is known to be preferred in totalitarian regimes.

Key words: literal/free translation, ideology, plural translations, translators creativity, domestication/foreignization strategies, censorship.

Вступ. У наш час розуміння перекладу суттєво змінилося, оскільки в межах культурного перекладознавчого підходу перекладачеві відводиться значно більша роль – роль співавтора, який не відтворює буквально текст першотвору, а вносить до нього щось своє, застосовуючи зокрема стратегію одомашнення або ж дотримуючись стратегії очуження [13; 15 та ін.]. Такі прояви перекладацької діяльності особливо помітні у множинних перекладах, тобто перекладах того самого художнього твору.

Український художній переклад є явищем доволі молодим у порівнянні з європейською традицією, адже відомо, що, на відміну від європейських мов, художній переклад українською мовою виник лише на початку XIX ст. [7], проте українському перекладу також властива множинність. Найбільш виразно відмінності в множинних перекладах виявляються, коли ці переклади зроблено в різні часові зрізи, для яких характерна значна трансформація суспільства та його ідеології. Проте, і в перекладах одного періоду, приміром сучасних, також наявні суттєві відмінності, які з усією очевидністю спричинені реалізацією творчого потенціалу перекладача [6]. Ця тема вже привертала увагу дослідників [9; 8 та ін.], але важливість та глибина проблематики множинності художнього українського перекладу вимагає подальших студій у цій царині. Зокрема, доцільним вважаємо аналіз відмінностей у перекладах, що постають виявами множинності; встановлення кореляцій між різними варіантами перекладу та перекладацькою творчістю, перекладацькими стратегіями, а також співвіднесення виявів множинності з їхніми причинами, які можуть потенційно мати ідеологічний характер.

Серед перекладів відомого роману В.С. Моєма «Театр» українською мовою наявні: переклад радянської доби М. Пінчевського та сучасний переклад В. Цибульської, котрі було піддано аналізу в нашому дослідженні.

Актуальність дослідження множинності українських перекладів ґрунтується на сучасному розумінні перекладацької діяльності як творчого процесу відтворення тексту оригіналу з урахуванням можливих обмежень соціальної природи (ідеологічні розбіжності, наявність цензури) та вербальної природи (мовні та лінгвокультурні відмінності), а також урахування проявів перекладацької творчості.

Об'єктом нашого дослідження постали два переклади автентичного англійськомовного художнього твору українською мовою; **предме-**

том аналізу слугували прояви та причини розбіжностей в множинних українських перекладах.

Метою роботи було з'ясування підґрунтя множинності перекладів на основі виявлення відмінних засобів, способів та стратегій, використаних перекладачами.

Матеріалом дослідження слугували роман Моєма В.С. (*Maugham W.S.*) «Театр» (*Theatre*) [11], його український переклад Пінчевського М. під назвою «Лицедії», який було надруковано у 1967 р. [3] і переклад Цибульської В. під назвою «Театр», виданий у 2020 р. [4]. З текстів перекладів було вилучено фрагменти, в яких зареєстровано відмінності у відтворенні лексичних одиниць та які, відповідно, було кваліфіковано як вияви множинності.

Множинні переклади роману В.С. Моєма «Театр». Жодні два переклади одного тексту, особливо художнього, не можуть бути однакови, адже у кожного перекладача є свій індивідуальний підхід до трансформування першотвору цільовою мовою [6], саме це обумовлює відмінності в множинних перекладах.

Множинність спостерігається в перекладах різними мовами, в тому числі українською. Українська література має багату спадщину, і в ній велику роль відіграє художній переклад. Впродовж історії українські письменники та поети ставали відомими на весь світ не лише своїми оригінальними творами, але й визначними та влучними перекладами світових класиків літератури. Однак багато проблем, з якими перекладачам доводилося зіштовхуватися раніше, залишаються невирішеними і у наш час.

Однією з найбільших проблем художнього перекладу залишається різниця між двома мовами. Зокрема, англійська відноситься до германських мов, українська – до слов'янських. Величезна різниця полягає у граматичних структурах, лексиці, синтаксисі [6]. У багатьох випадках аспекти певної мови майже неможливо передати іншою. У таких ситуаціях перекладачі можуть звернутися до прийому компенсації і використати особливості мови перекладу для збереження стилю автора [8]. Також перешкодою для перекладачів часто стають культурні відмінності. Англійськомовні країни мають кардинально іншу культуру, ніж Україна, тому в вихідному тексті можуть бути змістові елементи зовсім незрозумілі для цільової аудиторії перекладу. Порівнюючи різні переклади українською мовою можна помітити багато цікавих способів, які перекладачі використовували, щоб вирішити цю проблему [5].

У вирішенні труднощів, що виникають через мовні та/або культурні розбіжності, перекладачі застосовують свій творчий потенціал із різною мотивацією: вони можуть вважати за краще якомога точніше відтворити текст оригіналу, намагатися зробити свій переклад максимально *буквальним*, або ж навпаки прагнуть відійти від тексту першотвору, запропонувати своє «прочитання», віддаючи перевагу *вільному* перекладу. Ці два типи перекладу вважаємо такими, що мають *творчий* характер. Певною мірою вибір між ними співвіднесений з вибором перекладацької стратегії, але загально визнаною в перекладознавчих студіях є відсутність однозначного збігу між згаданими видами перекладу та стратегіями *одомашнення* та *очуження*. Це дає підстави окремо розглядати *стратегічні* відмінності у множинних перекладах. Але стратегічний вибір перекладачів не повною мірою залежить від їхнього особистого вибору, у цьому аспекті нерідко вступає в дію *ідеологічний* чинник.

Українським перекладачам, як і будь-яким іншим митцям, довелося зіткнутися з цензурою, особливо у часи колишнього Радянського Союзу. Уряд намагався контролювати поширення інформації та запобігати поширенню ідей, які його не влаштовували або несли загрозу для керівної ідеології [10]. Відомо, що українських перекладачів також зазвичай змушували брати за зразок переклад російською мовою, який, як правило, був хронологічно першим і де з-поміж інших характеристик переважала стратегія одомашнення.

Тиск цензури в радянський період був очевидним, хоча не очевидним залишається особистість цензора, тобто не має можливості визначити, хто саме із агентів перекладацької діяльності виконував цю функцію. Утім, навіть за відсутності цієї інформації, текст перекладу несе на собі відбиток цензурування, або ж демонструє відсутність цензурних обмежень.

Це стосується, зокрема, перекладів, що ми розглянули в дослідженні. Текст першотвору належить відомому англійському письменнику В.С. Моєму. Ставлення до творчості В.С. Моєма ніколи не було однозначним, але критики завжди приділяли значну увагу його творам та визнавали, що письменник здатний глибоко розуміти людську поведінку, саме тому він створював переконливих персонажів, які могли відображати гострі почуття та емоції. Критики позитивно оцінюють якість стилю, влучне використання іронії, дотепність та співчуття письменника [12].

Однією з характерних рис творів В.С. Моєма є розуміння людської природи. Критики відміча-

ють його манеру створювати повністю завершені персонажі лише кількома влучними фразами та стверджують, що в своїх творах С. Моєм здатний лише на кількох сторінках передати складність людських стосунків [14].

Саме таку складність втілено в романі «Театр» (*Theatre*), що вперше вийшов друком у 1937 році. Критики вважають цей твір одним із найкращих у творчій спадщині В.С. Моєма, а відсутність політичного контексту, зосередженість автора на людських долях, емоціях та почуттях, очевидно були тими чинниками, що дозволили цьому роману пройти крізь «фільтр» [9] радянської цензури. Можемо навіть припустити, що нещирість, котра є наскрізною ідеєю усього твору, була схвально сприйнята радянським цензором та оцінена ним як одна з вад буржуазного суспільства.

Як не дивно, але традиція черговості перекладів, властива радянській добі, тут була порушена: переклад цього роману українською мовою був створений Маром Пінчевським у 1967 році, раніше за російський переклад, який з'явився у 1969 році, причому це був скорочений переклад. Пінчевський Мар Михайлович був відомим українським журналістом та перекладачем, який більше 25 років присвячував себе роботі у журналі іноземної літератури «Всесвіт» [2]. Хоча він перекладав лише з англійської мови, але добірка його робіт є численною. Під час роботи з романом В.С. Моєма М. Пінчевський, напевно єдиний з перекладачів, вирішив не використовувати у назві перекладеного твору слово «театр», а зробив цікаву заміну на слово «лицедії», щоб найвиразніше підкреслити ідею нещирості. Цей переклад нас зацікавив періодом його написання, через можливий вплив на нього ідеології та цензури того часу, а також через особистість перекладача, його всіма визнану майстерність і креативність.

Для дослідження було також обрано сучасний переклад Вікторії Цибульської – журналістки, сценаристки та авторки оповідань [1]. Хоча у Вікторії Цибульської дуже мала збірка перекладів з англійської мови, проте простота її стилю, а також сучасність здійснення перекладу привернули нашу увагу саме до цього варіанту.

Якісні та кількісні характеристики відмінностей в українських перекладах роману В.С. Моєма «Театр». Цілком очевидно, що ведучи мову про *буквальний* чи *вільний* переклад ми маємо на увазі, що перекладач послуговується обома типами, але різною мірою. Це підтверджують подані далі ілюстративні приклади.

(1) *I wonder if we could persuade you to come and eat a **chop** with us.*

*Я оце подумала... чи не погодилися б ви з'їсти **котлетку** в нашому товаристві?* (Переклад Пінчевського М.)

*Можливо, ви не відмовитесь поїхати з нами **перекусити**?* (Переклад Цибульської В.)

У цьому прикладі М. Пінчевський тяжіє до відтворення одиниці тексту оригіналу буквально, він використовує словниковий відповідник, лише додаючи до нього український суфікс, у той час як В. Цибульська пропонує вільний переклад, застосовуючи генералізацію.

(2) *They sat at a refectory table, Julia and Michael at either end in very **grand Italian chairs**...*

*Вони сиділи за обіднім столом, – Джулія навпроти Майкла, – на **пишних стільцях з високими прямими спинками**...* (Переклад Пінчевського М.)

*Вони сиділи за довгим і вузьким обіднім столом, Джулія і Майкл на торцях, одне проти одного, в **величких італійських кріслах** ...* (Переклад Цибульської В.)

У прикладі (2) М. Пінчевський пропонує вільний переклад, він застосовує смисловий розвиток, тобто пояснює, якими є ці стільці, тоді як Цибульська вдається до буквального перекладу, використовуючи калькування.

(3) *You know the sort of thing I mean, a duke, or a cabinet minister, or an eminent **K.C.** who says clever, witty things and turns people round his little finger.*

*Ви знаєте, що саме я маю на увазі – **серед персонажів п'єси** є який-небудь герцог, чи міністр, чи, скажімо, **ушавлений адвокат**, красномовний розумник, який обкручує всіх круг пальця.* (Переклад Пінчевського М.)

*Ну, ви знаєте, що я маю на увазі – герцог, чи міністр, чи відомий **королівський адвокат**, які говорять дотепні речі і обводять всіх навколо пальця.* (Переклад Цибульської В.)

У цьому фрагменті В. Цибульська ближча до буквального перекладу, вона пропонує прямий переклад аббревіатури (*КС – King's Counsel – королівський адвокат*). М. Пінчевський обирає вільний переклад, він вирішує використати контекстуальну заміну – *ушавлений адвокат*, а також вдається до додавання, пояснюючи, що йдеться саме про *персонажів п'єси*.

Загалом вільний переклад домінує у варіанті М. Пінчевського: його зафіксовано у 79% усіх проаналізованих прикладів, тоді як частка буквального перекладу виявилася значно меншою – 21%. В. Цибульська також відділі перевагу вільному перекладу, але в її варіанті цей

тип має значно меншу питому вагу – 53% проти 47% буквального перекладу. Це засвідчує суттєво більше використання свого творчого потенціалу М. Пінчевським.

Використання перекладачами стратегій *одомашнення* та *очуження* здійснювалося аналогічно до використання ними буквального та вільного перекладу: в обох варіантах перекладу зафіксовано застосування обох перекладацьких стратегій, але з різною продуктивністю. Розглянемо подані далі ілюстративні приклади.

(4) *I thought we might take him back with us and give him a spot of **lunch**.*

*Я оце подумав – чи не запросити б нам його до себе на **ленч**?* (Переклад Пінчевського М.)

*Чи не взяти його з собою **перекусити нашивидкуруч**?* (Переклад Цибульської В.)

У цьому прикладі слово *ленч* у перекладі М. Пінчевського вказує на стратегію очуження, а *перекусити нашивидкуруч* у перекладі В. Цибульської – на стратегію одомашнення.

(5) *It was a very proper room for the **manager** of a first-class theatre.*

*Помешкання було обставлене саме так, як належить кабінету **директора** першокласного театру.* (Переклад Пінчевського М.)

*Якраз такий кабінет і повинен бути у **антрепренера** першокласного театру.* (Переклад Цибульської В.)

У прикладі (5), навпаки, М. Пінчевський застосовує стратегію одомашнення – *директор*, а у перекладі В. Цибульської використано стратегію очуження – *антрепренер*.

(6) *She taught her all the arts that she had herself learnt at the **Conservatoire** ...*

*Вона навчала дівчину всіх прийомів, що їх сама засвоїла колись у **Вищому музичному й театральному училищі** ...* (Переклад Пінчевського М.)

*Вона давала Джулії перші уроки драматичного мистецтва і навчила усім прийомам, які сама свого часу дізналася у **Conservatoire** ...* (Переклад Цибульської В.)

Аналогічним чином, у фрагменті (6) М. Пінчевський пропонує одомашнювальний переклад (контекстуальна заміна), а В. Цибульська – очужувальний – нульовий переклад. По кількісних показниках співвідношення використаних перекладацьких стратегій у проаналізованих перекладах виявилось таким: М. Пінчевський – стратегія одомашнення 54%, стратегія очуження – 46%; В. Цибульська – стратегія одомашнення 38%, стратегія очуження – 62%. Таким чином, варіант М. Пінчевського тяжіє до одомашнювального перекладу, а варіант

В. Цибульської – до очужувального. Це, на наш погляд, може бути спричинено не тільки й не стільки особистим вибором перекладача, а певною мірою зміною ідеологічного контексту.

Висновки. У проведеному дослідженні виявлено та вивчено причини та вияви множинності українського художнього перекладу різних часових зрізів на прикладі відтворення роману В.С. Моєма «Театр» М. Пінчевським у радянський період та В. Цибульською у наш час.

Відмінності в цих українських перекладах охоплюють різні перекладацькі трансформації, що є свідченням (1) застосуванням перекладачем свого творчого потенціалу; (2) стратегічної орієнтації перекладача.

Причини досліджених множинних перекладів вбачаються в ідеологічних змінах та прагненні перекладача до творчості; виявами множинності перекладів постають кількісні параметри використання перекладацьких стратегій та буквального чи вільного перекладу у відтворенні тексту першотвору.

Творчий потенціал перекладача засвідчено перевагою вільного перекладу над буквальним, що характерно для обох проаналізованих перекладів, але значно більшою мірою властиве перекладу М. Пінчевського, що підтверджує його високий фаховий рівень, визнаний перекладацькою спільнотою. У той самий час, переклад В. Цибульської вирізняється простотою стилю та доступністю викладу змісту.

Причини стратегічного вибору перекладача криються не лише у прагненні досягнення адекватності, але й у ідеологічному аспекті перекладу. Схвалюваний в авторитарних режимах одомашнювальний переклад домінує у М. Пінчевського, що з усією очевидністю спричинено тиском цензури, тоді як у В. Цибульської, що працювала за відсутності ідеологічних рестрикцій, очужувальний переклад демонструє значну перевагу.

Перспективною дослідження є аналогічний аналіз інших множинних українських перекладів автентичних англійськомовних художніх творів того самого та різних часових періодів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вікторія Цибульська. URL: <https://tsybulska.com/viktorii-tsybulska/> (дата звернення: 03.11.2022).
2. Гомін О. Мар Пінчевський. 2016. URL: <https://r2u.org.ua/forum/viewtopic.php?t=7012> (дата звернення: 17.09.2023).
3. Моєм В.С. Лицедії / пер. М. Пінчевський. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/William_Somerset_Maugham/Lytsedii/ (дата звернення: 21.01.2023).
4. Моєм В.С. Театр / пер. В. Цибульська. URL: <https://tsybulska.com/product/ebook-teatr/> (дата звернення: 20.01.2023).
5. Ребрій О.В. Пригоди Аліси в Україні, або про множинність сучасних перекладів. *Лінгвістика XXI століття: нові дослідження і перспективи*. 2009. № 3. С. 190–205.
6. Ребрій О.В. Сучасні концепції творчості у перекладі. Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2012. 376 с.
7. Стріха М. Український художній переклад: між літературою і націєтворенням. Київ : Факт–Наш час, 2006. 344 с.
8. Тулупов О.В., Кіріченко Є.Є. Ненормативна лексика в англо-українському перекладі: творчість vs цензура. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Іноземна філологія. Методика викладання іноземних мов»*. Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2022. Вип. 96. С. 52–60.
9. Фролова І.Є., Лапіна О.В. Чинники ідеологічного впливу на переклад (на матеріалі українських перекладів роману Е. Гемінґвея «По кому подзвін» 1981 та 2018 рр.). *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Іноземна філологія. Методика викладання іноземних мов»*. Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2021. Вип. 94. С. 40–46.
10. Choldin M.T. The New Censorship: Censorship by Translation in the Soviet Union. *The Journal of Library History (1974–1987)*. 1986. № 21(2). P. 334–349.
11. Maugham W.S. Theatre. URL: <https://content.ikon.mn/banners/2015/4/9/1472/william-somerset-maugham-theatre.pdf> (accessed: 20.01.2023).
12. Summing up Somerset Maugham at 90; his literary stature is larger than supposed by himself and others, says a London critic. *The New York Times*. 1964. URL: <https://www.nytimes.com/1964/01/19/archives/summing-up-somerset-maugham-at-90-his-literary-stature-is-larger.html> (accessed: 15.09.2023).
13. Venuti L. Strategies of Translation. *Routledge Encyclopedia of Translation Studies* / M. Baker (ed.). London & New York : Routledge, 2001. P. 240–244.
14. Somerset Maugham W. *New World Encyclopedia*. URL: https://www.newworldencyclopedia.org/entry/W._Somerset_Maugham (accessed: 23.09.2023).
15. Wang F. An Approach to Domestication and Foreignization from the Angle of Cultural Factors Translation. *Theory and Practice in Language Studies*. 2014. Vol. 4. № 11. P. 2423–2427. URL: [10.4304/tpis.4.11.2423-2427](https://doi.org/10.4304/tpis.4.11.2423-2427) (accessed: 11.09.2023)